

ایران و اقوام آریایی استپ‌ها

(از دیدگاه باستان‌شناسی و تاریخ)

پدیدآور: ندیمه رضا

۱۳۹۷

سرشناسه	رضا، امیر، ۱۳۱۱ -
عنوان و نام پدیدآور	ایران و اقوام آریایی استپ‌ها : از دیدگاه باستان‌شناسی و تاریخ / پدیدآورنده امیر رضا.
شخصات نشر	تهران : گستره، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۴۸ ص.
شابک	978-600-6069-00-5
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
موضوع	ایران - تاریخ - پیش از ماد تا ۷۰۵ ق.م - آریاییان. ۷۰۵ - ۲۰۰۰ ق.م
موضوع	Iran - History - Pre-Median to 705 B.C. - Aryans, 2000-705 B.C.
موضوع	باستان‌شناسی و تاریخ - ایران
موضوع	archaeology and history - Iran
موضوع	ایران - تمدن - پیش از اسلام
موضوع	To 633 - Civilization - Iran
موضوع	ایران - تاریخ - پیش از ماد، تا ۷۰۵ ق.م
موضوع	Iran - History - Pre-Median to 705 B.C.
موضوع	ایران - تاریخ - پیش از اسلام
موضوع	Iran - History - To 633
رده‌بندی کنگره	DSR ۱۳۹۷ / ۹ الف ۶ ر ۱۹۷
رده‌بندی دیوید	۹۵۵ / ۰۱۲۳
شماره ثبت کتابخانه ملی	۵۲۷۴۱۲

امیر رضا

ایران و اقوام آریایی استپ‌ها

(از دیدگاه باستان‌شناسی و تاریخ)

حروفچینی و صفحه‌آرایی: مریم مراد

طراحی جلد: امین اشکان

چاپ اول: ۱۳۹۷

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

کلیه حقوق چاپ محفوظ و متعلق است به:

نشر گستره

تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین،

خیابان وحید نظری، کوچه جاوید یک، شماره ۱

تلفن و نمابر: ۶۶۴۷۵۴۴۷-۴۸

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۶۹-۰۰۰-۵

مهرستان

۱۱.....	مقدمه
۲۷.....	بخش اول: تاریخ و فرهنگ ایران
۲۹.....	فصل اول: جغرافیای ایران
۳۱.....	مقدمه
۳۲.....	از شکار تا کشاورزی و دامداری
۳۵.....	شکل‌پردازی باورها
۳۷.....	مجسمه‌های کوچک، سفال، مهر، مفرغ لرستان
۳۸.....	ساخت سفال
۴۶.....	مهر
۴۸.....	مفرغ لرستان
۵۵.....	فصل دوم: عصر روستاها
۵۷.....	مقدمه
۵۹.....	روستاهای آغازین

۵۹	روستاهای مقدماتی
۶۰	روستاهای میانه
۶۰	روستاهای نهایی
۶۱	آذربایجان
۶۳	ماهیدشت - زاگرس مرکزی
۶۴	منطقه کنگاور - زاگرس مرکزی
۶۶	تپه ژیان
۷۱	حرم آباد - زاگرس مرکزی
۷۱	کوه‌های کردستان و لرستان
۷۲	جنگل‌های شوشیان و دهلران
۷۳	دهلران
۷۵	نسر جان
۸۰	دشت‌های کوهستان فارس
۸۳	ایزه - ملامیر
۸۴	سیالک
۸۵	تپه شمالی - سیالک
۸۶	تپه جنوبی - دوره سیالک III
۸۸	تپه حصار دامغان
۸۹	تپه یحیی
۹۱	تل ابلیس
۹۳	فصل سوم: شکل‌گیری دولت در ایران
۹۵	دوران آروک
۱۰۱	مرحله انتقالی
۱۰۳	دوران ماقبل - عیلام
۱۱۳	فصل چهارم: ایران و اولین امپراطوری‌های بین‌النهرین
۱۱۵	بین‌النهرین
۱۱۸	شوش و عیلام
۱۲۱	فصل پنجم: عیلام
۱۴۳	فصل ششم: فرهنگ‌های ایران - بیرونی

۱۴۵	فرهنگ‌های ایران - بیرونی
۱۴۶	تمدن گرگان
۱۵۴	مهاجرت اقوام هندو-آریایی از ایران
۱۵۵	تمدن ترکمنستان جنوبی
۱۵۷	دلتای مرغاب
۱۵۷	تمدن باختر (باکتریا)
۱۶۱	تمدن هرمند
۱۶۲	تمدن عمان
۱۶۳	تمدن بحرین
۱۶۵	فصل هفتم: خوام آریایی در ایران
۱۶۷	گورستان A (سیلک V)
۱۶۸	گورستان B (سیلک V)
۱۶۹	هنر "ماد"
۱۷۱	مهاجرت اقوام ایرانی
۱۷۱	گنجینه زیویه
۱۷۳	بخش دوم: اقوام آریایی استپ‌ها
۱۷۵	فصل ۱: نخستین فرهنگ‌های استپ‌ها
۱۸۹	خاستگاه اصلی زبان ماقبل - هندو اروپایی
۱۹۳	فصل دوم: فرهنگ‌های عصر آهن استپ‌ها
۱۹۵	سکیت
۱۹۹	ساکا
۲۰۱	سارومات - سارمات
۲۰۳	فصل سوم: فرهنگ‌های سکیت - سیبیری
۲۰۵	سیبیری جنوبی
۲۰۶	مغولستان
۲۰۸	فرهنگ تاگار
۲۰۹	فرهنگ "سکیت" در کوه‌های آلتای
۲۱۱	"تووا" در دوران "سکیت"

۲۱۵.....	بخش سوم: همسایگان
۲۱۷.....	بین النهرین
۲۲۷.....	تمدن دره هند
۲۳۰.....	میتانی
۲۳۲.....	آرارتو
۲۳۳.....	منابع
۲۳۶.....	مراجع

www.ketab.ir

مقدمه

باستان‌شناسی، کوششی است برای یافتن حقایق و هم‌اندی‌ها، و تغییرات در داخل مناطق و بین آنها، ولی تاریخ، اغلب تحقیق وقایع است تا احوال توضیح گروهی از عوامل سازنده تاریخ مانند مذهب، بازرگانی، جنگ و ابداع صنایع را باهمه به‌وجود می‌آورد، و بعضی مانند امکانات طبیعی محیط یا محدودیت‌های آن، از عوامل خارجی به‌شمار می‌آیند.

محیط جغرافیایی با چشم‌اندازهای خاص آن در ترکیب شرایط زیست، روان، فکر انسان و گونه‌های هنر او مؤثر است. ایران منطقه‌ای وسیع، با رشته‌کوه‌های مرتفع، دره‌های عمیق، رودخانه‌ها و دشت‌های مسطح حاصلخیز و کویرهای گسترده است. این جغرافیای متنوع در عین وحدت، گوناگونی وسیعی به فرهنگ ایران بخشیده است که مشابه تجزیه نور در منشور، که هر یک از نورها یکی از اجزاء نور کلی است.

در یک فضای مه‌آلود، تضعیف شدت رنگ‌ها توهم فاصله بیشتر از واقعیت را بین بیننده و اشیاء به‌وجود می‌آورد. ضمناً تار شدن کناره اشیاء، حجم آن را نمایان می‌سازد. در صورتی که جو شفاف و نور شدید خورشید ایران که شکل‌ها را به‌وضوح در مقابل دید قرار می‌دهند، اشیاء را نزدیک به‌نظر می‌آورد و به‌جای حجم آنها، شکل اشیاء را تأکید می‌کند.

بررسی جریان حوادث تاریخی و عواقب آن، برای انسان که سازنده حوادث تاریخی است و آن را به شکل‌های مختلف تکرار می‌کند، یادآوری آموزنده‌ای است و با در نظرگیری تغییرات جامعه، ارزیابی جدیدی از سنت‌ها را ممکن می‌سازد، و شناخت ریشه‌های فرهنگ ملی، به صورت تکیه‌گاه مستحکمی در برابر مظاهر سطحی فرهنگ‌ها و تمدن‌های بیگانه ظاهر می‌شود.

محدودیت اسناد تاریخی ایران از ادوار پیش از هخامنشی، موجب گردیده که بیشترین گزارشات درباره ایران بر مبنای اسناد بین‌النهرین — که بیشتر درباره درگیری مناطق هم‌مرز و به صورت یک‌جا بوده — در دسترس ما قرار بگیرد، لذا تصویر درست و کاملی از مسان ایران در دست نیست. کاوش‌های باستان‌شناسی با بررسی آثار معماری و هنری که از طریق راه‌آزم‌ها، شیوه‌ها انجام می‌گیرد، اطلاعات وسیعی را درباره جوامع و فراز و نشیب جریان تاریخ، و کنس جامعه در مقابل وقایع، روابط اقتصادی و فرهنگی بین مناطق، در اختیار ما می‌گذارد که تا حدی، این کاستی‌ها را جبران می‌نماید.

نظر کوتاهی به هنر عصر سنگی مسائل مربوط به هنر دوران کشاورزی و دامداری ایران را روشن‌تر می‌سازد. انعکاس باورها در هنر ماقبل تاریخ، گواهِ حیرت انسان در مقابل موضوعاتی مانند تولد و مرگ، حرکت خورشید و تغییرات ماه است. اقتصاد اعصار مختلف، شکار در اعصار سنگی قدیم و میانه، کشاورزی و دامداری در عصر سنگی جدید، هر یک با بار مسائل خود، در پندار انسان تأثیر گذاشته و در هنر و نم‌نگارگری منعکس گردیده است. جمع‌آوری سنگ‌های زیبا در عصر سنگی قدیم، نخستین آثار سیفتگی انسان در برابر زیبایی و توازن فرم است. کنده‌کاری از تکرار منظم خطوط ساده بر روی استخوان، آلودن آثار هنری انسان و مقدمه هنر دکوراتیو محسوب می‌شود. اعتقاد به نیروهای فوق طبیعی، باعث مساعدت از آنها، جادو را در باورها راه داده و استفاده از جادو، هنر تصویری را با عامل تشبیه ناخودآگاه خود با تصویر از هنر دکوراتیو جدا ساخته است.

باور به نیروی جادو، پیشرفتی عظیم برای هنر بود و بدون آن، هنر برای هنر، در سطحی جنینی باقی می‌ماند. مجسمه‌های کوچک از زنان تنومند که نماد باروری است، نقش حیوانات در ارتباط با نیروهای حاکم به عالم حیوانات، و تصاویر انسان‌ها با نقابی از شکل حیوانات که به احتمال قوی جادوگران عصر شکار بودند، هنر عصر سنگی نهایی

می‌شود. تصاویر جادوگران جوامع شکارچی، اجرای مراسم آئینی توسط افرادی خاص در جوامع کشاورز و دامدار عصر سنگی جدید را ممکن می‌سازد. هنر بعدی متعلق به جوامع کشاورز و دامدار در رابطه با مسائل پیچیده جامعه آنهاست.

قدیمی‌ترین آثاری که از زیست انسان در ایران به دست آمده است مربوط به دوران سنگی میانه و تاریخ آن حدود صد هزار سال پیش است. این آثار که مربوط به مراحل پایانی دوران یخبندان در ایران است، اقتصادی بر مبنای شکار را نشان می‌دهد. گرایش به هری گم در حدود ده هزار سال ق.م. در ایران، رشد گیاهان و کشف راز کشت را امکان‌پذیر ساخت. در سالار، در ایران که وراثت سلطنت از طریق نسبت شاهان به زنان خانواده بود، در ایران، سلسله سوکالماح^(۱) در عیلام هزاره دوم ق.م. از شواهد کشف راز کشت توسط زنان است. زنان، به علت همزمانی تغییرات ماه با عادت ماهانه زنان، ماه را معشوق زن و عامل باروری او تصور می‌کردند، دانش کشت را نیز به رابطه با نیروهای فوق طبیعی نسبت می‌دادند. این باورها، جامعه مردسالار شکارچیان را به جامعه‌ای زن‌سالار تبدیل کرد.

شناخت راز کشت و اهلی کردن حیوانات به نفع یا تأخر آنها نسبت به یکدیگر مورد بحث است، دو جامعه با دو اقتصاد و فرهنگ متفاوت، یعنی کشاورزی ساکن و ایستاد، و دامداری پرتحرک و متغیر را به وجود آورد.

جوامع اولیه کشاورز مانند دوران شکار، از گروهی معدود تشکیل می‌شد، اما با توسعه اقتصاد موجب شد تا خانواده‌های مستقل در جامعه‌ای دسته‌جمعی، تزییرش کل یابند. در این جامعه، مالکیت زمین و ثروت در اختیار خانواده بود و زن، مردان حاکم را به همسری می‌گرفت و از مردان برای کارهای کشاورزی و دفاع در مقابل مهاجمان ساده می‌کرد. ریسندگی و بافندگی در دست زنان بود و نقش‌های اولیه سفال، تقلیدی از حصیربافی گردید.

مراحل مختلف کشاورزی مانند آماده‌سازی زمین، مراقبت در گردش ماه برای تعیین فصل کشت و برداشت محصول و همچنین ذخیره‌سازی مازاد محصول، سبب شد تا زندگی

کشاورز بر پایه نظم قرار گیرد و در اندیشه او مؤثر واقع شود. مازاد محصول کشاورز، نیروهای دیگر جامعه را از تهیه مواد غذایی خود، آزاد ساخت و فراغت برای پرداختن به مسائلی غیر از تغذیه، پیشرفت‌های جامعه را پایه ریخت.

کشاورزی ایران که در دوران سنگی جدید، حدود سال‌های ۸۰۰۰-۵۵۰۰ ق.م. براساس کشت دیمی بود، کشاورز را بیش از تکیه به خود و استفاده از امکانات محیط، به نیروهای مافوق طبیعی متکی ساخت و جادو را که سابقه آن در نقاشی‌های شکارچیان آخرین دوران سنگی می‌شاهده می‌شود، وسیله یاری‌طلبی از نیروهای مساعد و تسخیر نیروهای مخرب قرار داد. انتخاب نماد برای این نیروها، ابتدا شکل‌های هندسی و سپس حیوانات و گیاهان بود. معارف شدن نمادها، شکل رایجی به زبان آنها بخشید که افراد جامعه آن‌زمان قادر به خواندن آن بودند.

جغرافیا و هویت نام‌ساز ایران، روش‌های مختلفی از اقتصاد و زیست را در این سرزمین موجب شد. ساکنان دشتهای مرتفع، کشاورزی - دامداری و زیستی براساس ییلاق - قشلاق را پیش گرفتند. اختراعات کوچک و پراکنده فلات که براساس روابط خانوادگی شکل گرفته بود، کشاورزی دیمی را انتخاب کردند و دشتهای کم‌ارتفاع جنوب‌غربی و جنوب ایران، پس از چند دهه در سال کشاورزی دیمی، به سیستم آبیاری روی آوردند. این تنوع نظام زیست، موجب گوناگونی فضا و سنگ ایران گردید.

باستان‌شناسان، عصر سنگی جدید را در رابطه با آغاز و توسعه اقتصاد کشاورزی به‌کار می‌برند. سفالی از خمیری مخلوط به گاه، مشهور به «هال» نرم از ویژگی‌های این دوره است.

تغییر این سفال به سفالی از خمیری لطیف به‌رنگ نخودی، با تزیینات سیاه‌رنگ که باستان‌شناسان آن را سفال سیاه - بر - نخودی می‌نامند، نشانه پایان عصر سنگی جدید و آغاز عصر مس است.

عصر مس به سه دوره مقدماتی، میانه و نهایی تقسیم می‌شود. در هر یک از این دوره‌ها، مراحل از پیشرفت اقتصادی و تغییرات اجتماعی مشاهده می‌شود. در دوره مقدماتی استفاده از آبیاری در کشاورزی - که موجب افزایش روستاها شد - تفاوت پایان دوران سنگی جدید و آغاز دوران مس است. در دوره میانه، آثاری از شکل‌گیری

طبقات اجتماعی، و در دوره‌نهایی این عصر، فاصله‌گیری از نظام خانواده و حرکت به سوی مقدمات نظام شهری و ابداع خط دیده می‌شود. "اف. هول"^(۱)، باستان‌شناس آمریکایی، عصر سنگی جدید و عصر مس را به صورت مجموعه‌ای از عصر روستا در نظر گرفته و آن را به چهار دوره از روستاهای آغازین، مقدماتی، میانه و نهایی تقسیم کرده است.^(۲) دفن اجساد در زیر منازل، اهمیت خانواده و حفظ روابط آن را در این عصر نشان می‌دهد. ساخت سکو در بعضی از روستاها، اجرای مراسم آئینی و افرادی که عهده ر این مراسم بودند را که یادآور اجرای مراسم توسط جادوگران در دوران شکار است، محتمل می‌باشد.

جوامع عصر روستای ایران را می‌توان به صورت زیر گروه‌بندی کرد: منطقه اطراف دریچه ارومیه، بلندی‌های بخت‌میان، دشت‌های خوزستان (شامل دشت دهلران و دشت شوشیان)، منطقه فارس، اکا، غربی و شمالی اطراف کویر، و منطقه جنوب شرقی. هر یک از این مناطق، آثار روابط فرهنگی با مراکز مرز سایه دور یا نزدیک را نشان می‌دهد.

سفال نفیس نقش‌دار "شوش I" ساخت محلی برای رسیدگی به امور دینی و جامعه، استفاده از مهر در داد و ستدها و انبارها، کسب در سانی با حدود دو هزار جسد که نشانه نظام خانواده و آغاز همبستگی‌های اجتماعی محسوب می‌شود، شوش را در وضعیتی استثنائی بین مراکز عصر روستا قرار داده است.

سفال نقش‌دار ایران از برخورد دنیای پندارها با دنیای مری، به خلق نیایی از فرم‌ها انجامید که وسیله عرضه جهان‌بینی رؤیاگونه جامعه کشاورزی شد. شکل داده‌ها که از محیط زیست الهام می‌گرفت، بازسازی طبیعت را مورد نظر نداشت. انسان که تیرات بی‌نهایت جهان را در مقایسه با محدودیت‌های خودآشفته‌گی تعبیر می‌کرد، می‌کوشید با حذف عنصر فردیت در هنر، جهان را مانند خود محدود سازد و از طریق این نظم جدید، به واقعیت‌ها دست یابد. در این دوران، رواج موتیف‌های مشابه، نشانه بسط باورهای همانند در مناطق مختلف ایران است.

I. F. Hole

۲. "اف. هول"، چهار دوره را به ترتیب: Initial, Early, Middle, Late نامیده است.